

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ ПРОМИСЛОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ¹

CONCEPTUAL INDICATORS OF THE INDUSTRIAL POLICY OF UKRAINE

Статтю присвячено дослідженню особливостей формування та реалізації промислової політики України. Запропоновано заходи щодо раціоналізації структури регіонального промислового виробництва та вдосконалення організаційних і господарських форм його функціонування в контексті підвищення науково-технічного рівня національної промисловості. Досліджено сучасні складники механізму реалізації державної промислової політики в Україні. Узагальнено механізми реалізації промислової політики в контексті концептуальних орієнтирів економічного розвитку України на середньострокову перспективу. Окреслено концепцію спрямованості дії щодо стимулювання розвитку промисловості як першорядного завдання органів державної влади, що впроваджують промислову політику.

Ключові слова: промислова політика, механізми промислової політики, кластери, національна економіка, конкурентоспроможність підприємств.

Статья посвящена исследованию особенностей формирования и реализации промышленной политики Украины. Предложены мероприятия по рационализации структуры регионального промышленного производства и совершенствования организационных и хозяйственных форм его функционирования в контексте повышения научно-технического уровня национальной промышленности. Исследованы современные составляющие механизма реализации государственной промышленной

политики в Украине. Обобщены механизмы реализации промышленной политики в контексте концептуальных ориентиров экономического развития Украины на среднесрочную перспективу. Определена концепция направленности действий по стимулированию развития промышленности в качестве первоочередной задачи органов государственной власти, которые занимаются разработкой промышленной политики.

Ключевые слова: промышленная политика, механизмы промышленной политики, кластеры, национальная экономика, конкурентоспособность предприятий.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the formation and realization of the industrial policy of Ukraine. The measures for rationalization of the structure of regional industrial production and improvement of organizational and economic forms of its functioning in the context of raising the scientific and technical level of national industry are proposed. The modern components of the mechanism of implementation of the state industrial policy in Ukraine are investigated. Mechanisms for the implementation of industrial policy in the context of the conceptual orientations of Ukraine's economic development for the medium term are generalized. The concept of the direction of actions to stimulate the development of industry as a priority task of public authorities that deal with the development of industrial policy is defined.

Key words: industrial policy, mechanisms of industrial policy, clusters, national economy, competitiveness of enterprises.

УДК: 334.021

Носирев О.О.

к. геогр. н., доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності та фінансів
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Постановка проблеми. Промислова політика (industrial policy) часто асоціюється із концепцією Розвитку держави (the concept of the development State) – модель, яка передбачає активну участь держави у стимулюванні промислового та інноваційного розвитку, а також підтримці наукової та освітньої сфери. Є аксіоматичним, що промисловість – один із найважливіших структурних елементів національної економіки і має одне з ключових значень у забезпеченні економічної та політичної безпеки країни, її економічної незалежності, підвищенні добробуту населення. Сучасна промислова політика на регіональному рівні знаходиться на стадії становлення і сьогодні не містить у собі обґрунтованого підходу, який би враховував специфіку регіону, стратегічну спрямованість держави, а також окремі ознаки і показники оцінки. Наприклад, основним механізмом реалізації державної промислової політики є державне фінансування пріоритетного напрямку діяльності, тобто такий розподіл обмежених державних ресурсів, який заснований не на регіональних пріоритетах, а швидше на галузевих

або політичних, унаслідок чого ще більше посилюється диференціація українських регіонів [1].

У широких верствах суспільства стала загальноприйнятою думка про те, що розвиток України неможливий без модернізації вітчизняного виробництва. А це, своєю чергою, означає цілеспрямовану концентрацію факторів виробництва на випуску товарів із високою часткою доданої вартості. Реалізація таких цілей вимагає структурних перетворень в економіці, що передбачає наявність промислової політики і стратегічного прогнозування [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні здобутки щодо розроблення і використання зазначеного типу стратегічного інструментарію репрезентовано в наукових працях учених-економістів: О.М. Алімова, А.І. Амоші, С.І. Бандура, В.М. Геся, Б.М. Данилишина, Л.В. Дейнеко, В.В. Микитенко, М.М. Кизима, В.Є. Хаустової та ін. Проте, віддаючи належне попереднім науковим здобуткам у цій царині, слід указати й на те, що питання вирішення тактичних завдань щодо обґрунтування пріоритетних напрямів розвитку регіональної промисловості є недостатньо розробленим у поєднанні з урахуванням соціально-економічних змін останніх років в Україні.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за грантом Президента України за конкурсним проектом № Ф70/17593 Державного фонду фундаментальних досліджень

Сама необхідність проведення промислової політики зумовлена, по-перше, об'єктивно наявною потребою в розвитку високотехнологічних галузей, які є результатом функціонування національних інноваційних систем, по-друге – необхідністю координувати розвиток окремих фірм та інвестицій суміжних галузей за технологічним ланцюгом виробництва доданої вартості в умовах глобальної конкуренції. Так, реалізація планів розвитку підприємств вітчизняного оборонного комплексу, які одержують фінансування з бюджету, неможлива без інвестицій у суміжні галузі (насамперед у машинобудівний комплекс). Тут об'єктивно необхідною є координація дій між підприємствами, що одержують замовлення на конкурентній основі від кінцевих виробників. Саме за допомогою промислової політики можливо змінити галузеву структуру для стимулювання економічного зростання, заснованого на зростанні продуктивності праці. Сама промислова політика стає способом державного регулювання прогресивних структурних змін у сфері виробництва, які б забезпечували вихід на траєкторію сталого економічного зростання. Тим часом неграмотне використання інструментів промислової політики може призвести до серйозних прорахунків, тобто до втрати галузями промисловості конкурентоспроможності.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення пріоритетних завдань щодо концептуальних орієнтирів державного сприяння і підтримки розвитку промисловості, а також вивчення особливостей механізму державної промислової політики України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Промислова політика держави як частина загальної економічної політики є однією з найобговорюваніших і спірних концепцій в економічній науці й господарській практиці, в першу чергу, через відсутність загального розуміння її сутності. Практично загальновизнано, що промислова політика є поняттям ширшим за структурну, тож їх не слід ототожнювати. Структурна є лише частиною промислової, яка спрямована на зміну співвідношення між галузями, згортання старих та заохочення нових. Хоча подібне галузеве розуміння структурної політики властиве зазвичай вітчизняним науковцям. Західні дослідники розглядають її в інституціональному сенсі – як політику, що трансформує основні інститути суспільства [3].

Питання про необхідність активної промислової політики в Україні для визначення довгострокових перспектив розвитку вимагає аналізу сформованої структури економіки, конкурентоспроможності окремих її секторів, дієвості механізмів відтворення та наявних загроз економічному зростанню.

Під час реалізації промислової політики важливо, щоб її складники були логічно взаємопов'язані, про що й свідчить світовий досвід. Так, у 50–60-ті роки

XX ст. переважав галузевий підхід до здійснення промислової політики – захист та стимулювання розвитку певних галузей, протекціонізм у міжнародній торгівлі. У 80-ті роки промислова політика переноситься в горизонтальну площину: держава не віддає переваги окремим галузям, а створює сприятливі умови, які дають змогу забезпечити конкурентоспроможність підприємств на світовому ринку. Це, безперечно, пов'язано з поширенням процесу глобалізації економіки, збільшенням її взаємозалежності. Досвід реформування 90-х років свідчить, що ринкові реформи, не підтверджені промисловою політикою, спроможні не тільки спричинити втрату країною її технологічних позицій на світовому ринку, а й розвиток таких негативних процесів, як значний спад виробництва, зростання безробіття та ін., що також доводить доцільність перенесення промислової політики на перший план в економічних реформах. Здійснюючи промислову політику регіону, необхідно враховувати специфічні умови відтворення і структуру економіки, розробити альтернативні прогнози економічного розвитку, обрати стратегію регіональної промислово-інноваційної політики з урахуванням державної політики. У стратегії виробляють механізм її реалізації, враховуючи роль місцевих органів влади, пріоритетні напрями промислово-інноваційного розвитку для даного регіону та форму організації промислового виробництва регіонального рівня [4].

Для глибшого аналізу передусім треба визначити об'єкт та суб'єкт державної промислової політики. Головним суб'єктом виходячи з назви дослідження виступає держава через повноважні органи державної влади і управління. Об'єктами ж виступають промислові підприємства двох основних груп: (А) – промислові підприємства державної та комунальної форм власності; (Б) – промислові підприємства приватної форми власності. У зв'язку з нинішнім устроєм країни підприємства групи (А) становлять меншу частку у промисловості. Своєю чергою, група (Б) може бути поділена на олігополістичний сектор великого бізнесу та конкурентний сектор малого й середнього бізнесу [5].

Реалізація промислової політики можлива лише за умов глибоких структурних змін у промисловості, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів на міжнародних ринках та насичення внутрішнього ринку з одночасним ослабленням темпів інфляції за швидкого збільшення виробництва і підвищення якості продукції. За нинішнього стану технологічного розвитку, морального і фізичного зносу устаткування й низького професійного рівня виробників усе це не є можливим. Сама структурна перебудова економіки без форсованого впровадження нових технологій не відбудеться (про що й свідчить нинішній стан національної економіки) [6].

Це ж саме стосується й регіональної промислової політики, яку також потрібно активізувати в напрямі впорядкування правил взаємодії влади і великих компаній, блокування тенденцій деіндустріалізації й подолання процесу поглиблення диспропорцій між сировинними та наукомісткими секторами. Додатковим аргументом на користь концентрації виробництва в Україні є дефіцит фінансових ресурсів, розпорошення яких серед дрібних суб'єктів та відсутність обмеженої кількості пріоритетів їхнього спрямування не дає можливості сконцентрувати їх на реалізації великомасштабних проектів [4].

Проблема сутності реалізації промислової політики держави пов'язана з проблемою неспроможності ринку і необхідністю державного втручання в економічні процеси. Проведений аналіз підкреслює значущість вибору такої моделі промислової політики, яка б була адекватною наявному рівню соціально-економічного розвитку країни. В основі такої політики має бути наукове визначення змісту стратегічних напрямів (пріоритетів) розвитку національної економіки, методів і засобів реалізації розроблених державою цілей та завдань. Механізм промислової політики держави при цьому має відповідати потребам реалізації суспільних інтересів [7].

Світовий досвід показує, що промислова політика не може бути незалежною від економічного регулювання з боку держави. Отже, промислова політика у вузькому розумінні – це сукупність державних рішень, які б стимулювали впровадження інновацій у корпоративному секторі. На думку М.І. Зверякова, під час вироблення та реалізації промислової політики стосовно української економіки потрібен поетапний підхід. На першому етапі необхідними є: по-перше, розуміння безальтернативності неоіндустріалізації як політичним класом, так й бізнесом; по-друге, усвідомлення того, що модернізація може стартувати і в такому «вихідному пункті», в якому перебуває вітчизняна промисловість (слід лише чітко розуміти цілі та етапи самого руху, про що свідчить досвід реалізації активної промислової політики в багатьох країнах); по-третє, врахування тієї обставини, що через нестачу інвестиційних ресурсів для модернізації промисловості на першому етапі важливо створити інститути і механізми технологічного запозичення (про що свідчить досвід Китаю, який на початку своєї модернізації протягом 10–15 років здійснював її шляхом технологічного запозичення). На першому етапі роль держави в процесі вироблення промислової політики може обмежуватися створенням ринкових інститутів та умов для формування корпорацій, накопичення ними фінансових ресурсів для інвестицій, підтримки конкурентного середовища. На другому етапі, коли вже запрацюють ринкові інститути й

у держави будуть накопичені фінансові ресурси, стане можливим перехід до підтримки активної інноваційної промислової політики фірм, які утвердилися на глобальних ринках [2].

Сьогодні очевидно, що для закріплення позитивної динаміки у промисловості й пришвидшення її структурної трансформації необхідний комплекс організаційно-економічних заходів, які мають послідовно реалізовуватися у таких сферах промислової політики, як інвестиційна, інноваційна, формування ефективної структури економіки, реформування відносин власності. Важливим є вивчення та використання світового досвіду реалізації промислової політики, який свідчить, що модель промислової політики держави значною мірою залежить від рівня економічного розвитку країни, ефективного використання ринкових принципів господарювання, інтегрованості держави у світовий простір [8]. Узагальнену структуру механізму реалізації промислової політики в Україні наведено на рис. 1.

На етапі активізації економічних реформ для прискорення післякризового відновлення промисловості та створення передумов для забезпечення довгострокового економічного зростання постає завдання формування сучасних механізмів промислової політики, які дадуть змогу модернізувати структуру промисловості на засадах підвищення частки виробництва товарів із високою доданою вартістю, насамперед високотехнологічних, нарощування їхнього експорту, розвитку внутрішнього ринку збуту, забезпечення припливу інвестицій у виробничий сектор економіки, налагодження виробництва продукції, здатної ефективно конкурувати з продукцією іноземного виробництва, підвищення енергоресурсної ефективності виробництв, утворення замкнених циклів виробництва.

Об'єктивним є твердження, що в процесі стратегічного планування розвитку регіонів і міст усе наочніше виявляється актуальність вироблення пріоритетів розвитку промисловості як основи економіки країни. Причому ці пріоритети мають відповідати промисловій політиці держави, оскільки саме вона є носієм і генератором усієї промислової політики. Серед регіонів України щонайгостріша потреба існує у формуванні та досягненні цілей стійкого розвитку промисловості в умовах ресурсних обмежень і постійного нарощення суспільно-політичних загроз українському державотворенню. Розроблення пріоритетних напрямів розвитку державної промислової політики неможливе без подальшого формування та визначення змісту відповідного типу стратегії, підкріпленої сукупністю середньострокових і довготривалих програм її реалізації [9].

Вибір ефективної моделі промислової політики та інструментів її реалізації має велике значення для економічної незалежності країни.

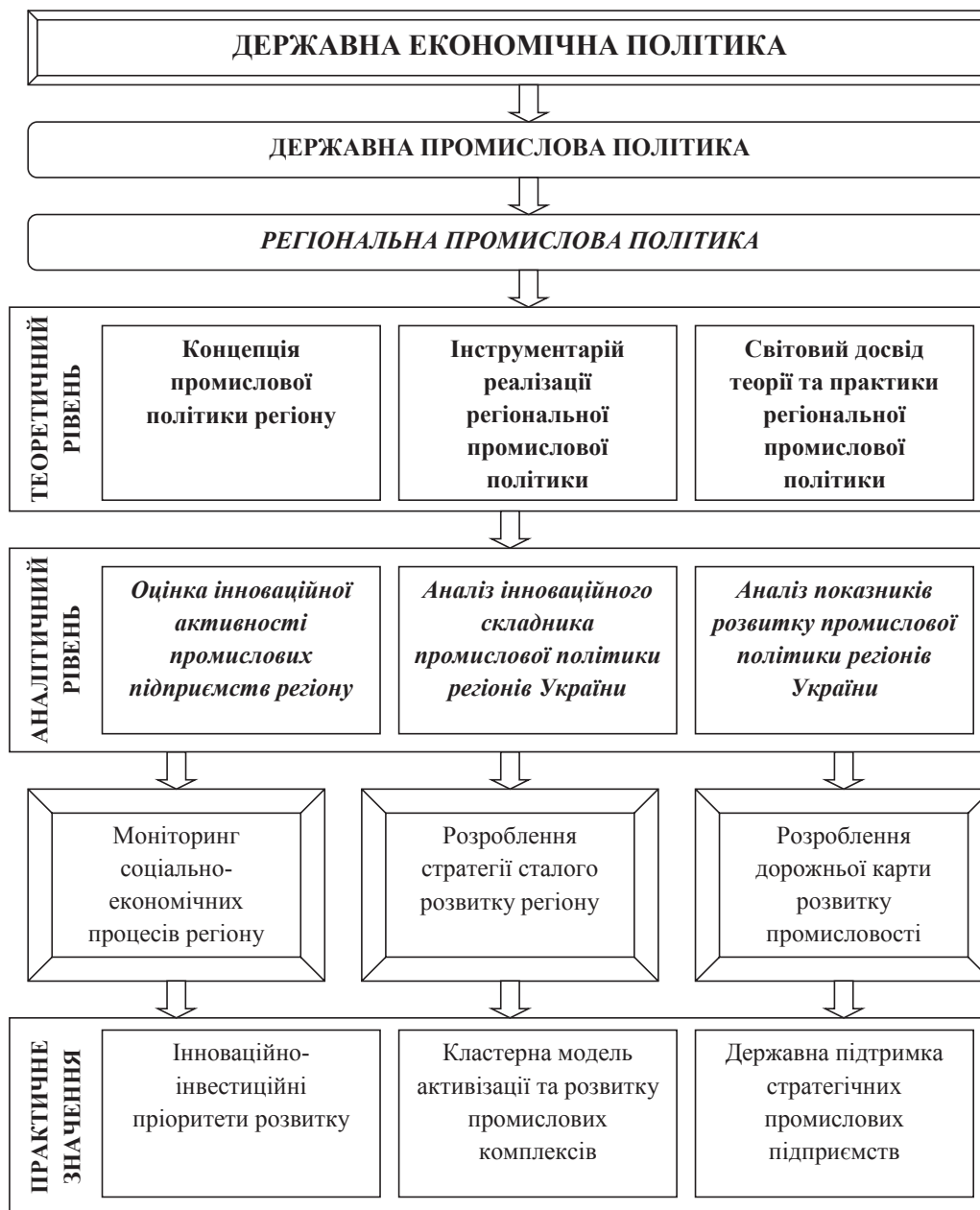

Рис. 1. Механізми реалізації промислової політики

Джерело: узагальнено автором

Промислова політика є одним із напрямів державної політики поряд із макроекономічною, бюджетною, податковою, соціальною та ін. З кожним із цих напрямів промислова політика має точки зіткнення та сфери перетину, а також синергетичний ефект, який виникає у разі її узгодження з іншими напрямками державної політики. Проте промислова політика має свої цілі, методи, свій набір засобів та інструментів реалізації.

Під час вибору інструментарію реалізації промислової політики необхідно обов'язково враховувати те, що Україна є членом СОТ і підписана Угодою про асоціацію країни з ЄС, тому не всі інструменти стимулювання, насамперед інвестиційної діяльності, яка спрямована на реалізацію

промислової політики, можна використовувати в Україні [10]. Закордонний досвід свідчить, що навіть у складних економічних умовах сильна державна воля уряду здатна забезпечити здійснення орієнтованої промислової політики, яка адекватна умовам ринку, вимогам незалежності держави та її ефективного інтегрування в європейську економічну систему. Реструктуризація національного виробництва є необхідною передумовою в процесі поліпшення стану економіки країни і збільшення обсягів українського експорту. Але сама по собі вона ще не передбачає безумовного поліпшення стану зовнішньої торгівлі країни, тому після створення міцної бази для виробництва високоякісної продукції, що відповідає світо-

вим вимогам, необхідно сформувати загальну стратегію просування товарів на світовому ринку [11]. Україна зацікавлена у дисперсному розподілі прямих іноземних інвестицій із країн ЄС, проте аналіз свідчить про значну нерівномірність їхнього регіонального розподілу як у регіональному, так і в галузевому вимірах [12].

Цілі реалізації регіональної промислової політики вимагають розроблення спеціального механізму, який би забезпечував їх досягнення і ухвалення стратегічних і оперативних рішень у рамках установлених пріоритетів і обмежень. Механізм реалізації політики слід розглядати як систему взаємозв'язаних елементів, підпорядкованих досягненню заданої мети. Тоді суть механізму реалізації регіональної промислової політики можна визначити як сукупність процесу розроблення, ухвалення і реалізації управлінських рішень і комплексу цільових, функціональних і забезпечуючих підсистем, склад яких має певною мірою типовий характер. При цьому процес розроблення, ухвалення і реалізації рішень є стандартною процедурою, що передбачає проходження шести основних етапів:

- діагностики проблемної ситуації;
- визначення обмежень і критеріїв ухвалення рішення;
- розроблення і виявлення альтернатив;
- оцінки альтернатив;
- вибору альтернативи як ухвалення рішення;
- реалізації рішення.

Узагальнення світової практики проведення промислової політики дає змогу дійти висновку про зближення національних моделей у зв'язку зі зміною концепції у бік створення умов для підвищення загальної конкурентоспроможності. Відбувається перехід від допомоги хворим секторам економіки, від вирощування національних чемпіонів до нової промислової політики, що заснована на інноваціях та конкурентоспроможності. При цьому змінюються й інструменти політики – відбувається перехід від держбюджетного розподілу коштів по галузях до фінансування разом із приватним бізнесом наукових досліджень, розроблення економічної стратегії та оптимальних умов функціонування.

Тож основною умовою проведення ефективною промислової політики слід назвати переключення функцій держави з традиційного структурно-галузевого регулювання на рішення інфраструктурних проблем, на створення сприятливого підприємницького клімату для сталого розвитку бізнесу. Держава повинна обмежуватися проведенням горизонтальної промислової політики для цього максимально полегшувати вихід компаній на ринки та підвищувати конкуренцію. Інакше кошти, які виділяються на вертикальну політику, будуть утрачені та поділені між «пошукувачами ренти». Окремі заходи, що вживалися українським урядом, мали безпосе-

реднє відношення до традиційної вертикальної промислової політики, оскільки протягом усіх років уряд продовжував надавати перевагу цілеспрямованим заходам підтримки, природно обираючи адресатом великий бізнес. Хоча в більшості держав ключова роль в інноваційному процесі відводиться малому та середньому бізнесу, тому саме у цей сектор спрямовується більше половини всіх коштів, що виділяються урядом на підтримку досліджень та розробок національних корпорацій [13].

Вибір об'єктивної спрямованості дій щодо стимулювання розвитку промисловості є першорядним завданням держави, що проводить промислову політику. Антикризовий досвід багатьох країн, що виходили на шлях індустріального розвитку, свідчить про наявність двох напрямів розвитку виробництва: 1) експортна орієнтація народного господарства; 2) орієнтація на імпортозаміщення. З огляду на розмаїття економічних завдань і можливих способів їхнього вирішення, величезну диференціацію стану галузей і регіонів в Україні, зазначені орієнтування є цілком сумісні.

Ефективність промислової політики в сучасних умовах залежить, з одного боку, від вибору певної моделі та набору конкретних інструментів, які пропонуються для реалізації бізнес-співтовариству за сприяння державних і регіональних структур, з іншого – від ступеня використання вузькоспрямованих заходів держави з розвитку провідних галузей промисловості, а також від заходів загальноекономічного характеру, що реалізуються державою, й які сприяють розвитку промисловості у цілому. При цьому слід мати на увазі необхідність створення структур такого рівня, які здатні забезпечити міжгалузеву й міжтериторіальну дифузії нових знань і технологій, оптимальне використання основних економічних чинників відповідно до особливостей не тільки галузі, а й регіону. Парадигма відродження промислового комплексу країни має ґрунтуватися на чіткому баченні стратегічних перспектив України як відкритої господарської системи, орієнтованої на ефективне використання переваг міжнародного поділу праці [14].

Висновки з проведеного дослідження. Слід відзначити, що промислова політика за схемою розроблення і реалізації схожа на великий інвестиційний проект: визначення мети, оцінка альтернативних способів її реалізації з погляду наявних ресурсів й ефективності, розроблення конкретних механізмів використання ресурсів для реалізації. Вона має проводитися виважено й урахувати основні прямі та непрямі, негативні та позитивні ефекти. Державну і регіональну промислову політику доцільно формувати з урахуванням умов досить обмежених інвестиційних ресурсів і незавершеності становлення інфраструктури ринку. При цьому вкрай важливо зміцнити ринкові інститути й спрямувати їхню активність до реального сектору економіки.

Забезпечення нового якісного розвитку економіки на користь обробних галузей економіки і його інноваційне структурне наповнення й технологічне оновлення є єдиною альтернативою позиціонування в системі світогосподарських відносин національних держав, що володіють значними природними ресурсами, до яких належить Україна. Якісне економічне зростання, крім домінанти високотехнологічної обробної промисловості, включає й фактор модернізації суспільства, що передбачає створення умов для свободи підприємництва, добросовісної конкуренції, створення індустрії інновацій, розвитку та симбіозу людського і соціального капіталів. У зв'язку із цим в економіці незмірно зростає роль модернізаційних процесів для поліпшення якісного потенціалу національної економіки.

Досить суттєвою перешкодою на шляху розроблення промислової політики для держави є сформована нею самою законодавча база, або система формальних норм і правил поведінки агентів, на впорядкування яких слід звернути увагу для досягнення цілей структурного реформування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Пельтек Л.В. Розвиток регіональної промислової політики держави: теорія, методологія, механізми: [монографія] / Л.В. Пельтек; НАН України, Рада по вивч. продукт. сил України; Чорномор. держ. ун-т імені П. Могили. – Миколаїв: ЧДУ, 2010. – 265 с.
2. Зверяков М.І. Промислова політика і механізм її реалізації / М. І. Зверяков // Економіка України. – 2016. – № 6. – С. 3–18.
3. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку / Ю.В. Кіндзерський, М.М. Якубовський, І.О. Галиця [та ін.]. – К.: Інститут економіки та прогнозування НАНУ, 2009. – 928 с.
4. Федулова Л.І. Концептуальні засади державної регіональної промислової політики в умовах інноваційного розвитку / Л.І. Федулова // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 1(6). – С. 112–119.
5. Амоша О. Промислова політика України: концептуальні орієнтири на середньострокову перспективу / О. Амоша // Економіка України. – 2009. – № 12. – С. 4–13.
6. Зубенко О.А. Концептуальна модель формування промислової політики регіону та механізм її реалізації / О.А. Зубенко // Ефективна економіка. – 2012. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_11_15.
7. Череповський Є.В. Організаційно-господарське забезпечення реалізації промислової політики держави / Є.В. Череповський // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Економічна теорія та право. – 2014. – № 3. – С. 218–228 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2014_3_21.
8. Розвиток промислового потенціалу України в процесі післякризового відновлення / О.В. Собкевич, А.І. Сухоруков, В.Г. Савченко [та ін.]; за ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІС, 2010. – 48 с.
9. Демешок О.О. Механізм формування та реалізація промислової політики: концепт та системоутворюючі регулятори / О.О. Демешок // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2014. – С. 192–193.
10. Хаустова В.Є. Промислова політика в Україні: формування та прогнозування: [монографія] / В.Є. Хаустова. – Х.: ІНЖЕК, 2015. – 384 с.
11. Носирев О.О. Стратегічні напрямки транскордонного та інтеграційного співробітництва України / О.О. Носирев // Культура народів Причорномор'я. – 2011. – № 212. – С. 108–111.
12. Носирев О.О. Інвестиційне співробітництво України з ЄС: регіональний аспект / О.О. Носирев // Культура народів Причорномор'я. – 2011. – № 214. – С. 99–103.
13. Палехова В.А. Промислова політика: теоретичний аспект та уроки іноземного досвіду / В.А. Палехова // Ефективна економіка. – 2013. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_5_23.
14. Хаустова В.Є. Сучасна промислова політика: моделі та інструменти її реалізації / В.Є. Хаустова, В.А. Зінченко // Бізнес Інформ. – 2016. – № 4. – С. 79–87.